

Първи стъпки към модернизирание на банково-кредитната система в страната след Освобождението до войните (1878-1912)

Марбуле Папазова

First steps towards modernization of the banking and credit system in the country after the Liberation until the Wars (1878-1912): The modernization of banking and credit system released in the first post-liberation years in Bulgaria is unfolding slowly and gradually. By the end of XIX century, yet its construction is not completed. However, in the late 80s and early 90s have seen some progress in the establishment of the slightly larger private banks with capital of 1 to 2 million and the other under the name "credit-saving companies" with capital to 0, 5 million. Even more noticeable is that deployment of the mid 90 - ties in connection with the imposition of modern legislation in the country. Along with the rise of the Bulgarian economy during the first decade of the XX century and flourished banking and credit sector. Bulgaria is gradually incorporates into Europe, becoming the modern Balkan country. Until the war should be noted that Bulgaria already has a large network of private credit institutions, and can speak of a modern credit system, which continues its development in the coming years.

Key words: Banking and credit system, financial capital.

ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на банковото дело у нас води началото си още преди Освобождението. През 1864 г. настъпва едно от най-бележитите времена в историята на град Русе, когато последния става вилаетско седалище с пръв валия Мидхат паша. Това е и времето, когато се основават т. нар. общополезни каси от управителя на Дунавския вилает. Разорителните последици от лихварството през средата на XIX век подтикват властимащите да търсят пътища за развитието на кредитните отношения. Първата т. нар. общополезна каса се основава в гр. Лясковец, а до края на 60-те години техният брой вече е 39. В основата на тези каси почива принципът на взаимопомощ, изразен чрез участието на цялото население в създаването им чрез вноски в пари, натура или труд. Следва да се направи извод, че първата инициатива за създаване на кредитни институти, макар и в най-примитивна форма, произхожда от властта. Като се вземе под внимание, че земеделският кредит е един от най-трудните за организиране, общополезните каси са едно напредничаво явление. Факт е, че и след Освобождението (през 1878 г.) те продължават да действат под името „земеделски каси“, а на по-късен етап служат за основа при създаването на Българска Земеделска банка през 1903 г. [17, с. 3, 20, с. 20, 7, с. 26-27].

ИЗЛОЖЕНИЕ

В регионални изследвания по тази проблематика изследователите констатирали още, че новоосвободена България първоначално изживява един период, който е свързан с излизането ѝ от старите модели на икономическо управление на една азиатска империя и преминава към стопански форми на организация, присъщи за напредналите европейски държави [9, с. 14, 10, с. 134]. Целта на настоящата статия е да очертае в най-общи рамки началния период на модернизирание на банково-кредитната система в страната след Освобождението до войните (1878-1912).

Паричният капитал, носещ лихва в разглеждания период, се предлага в страната в неорганизираната му форма – от лихварите в селата и от частните банкерски къщи в градовете и в организираната му форма – от държавните кредитни институти и от частните дружества [13, с. 3].

В освободена вече България неорганизираният лихварски кредит продължава да е господар. Лихвеният процент е от 24-50% до 100% годишно. Изглежда наложително да се постави началото на една модерна кредитна система в страната

с оглед на нейното икономическо развитие след Освобождението. И първите постъпки в тази насока не закъсняват. Още през 1879 г. Временното руско управление учредява Българска народна банка. Официалното ѝ откриване става на 23 май 1879 г. Целта и предназначението на банката според първия ѝ управител е да регулира паричното обръщение в страната, като се стреми да задоволи нуждите на тогавашното население, изнемогващо от лихварите [4, с. 237, 7, с. 26-27, 17, с. 3, 19, с. 12]. Но все повече започва да нараства потребността от създаването на частни банки.

Образуването на акционерни дружества с български капитал се развива относително бавно, тъй като този процес изисква развити стоково-парични отношения, натрупване на капитал и развити производителни сили. Още преди Освобождението има наченки за изграждане на акционерни банки с български капитал, но поради липса на достатъчно финансови средства не успяват да просъществуват. След 1879 г. продължават съществуването си за различен период от време Българско търговско дружество – Тулча, Българско печатарско дружество „Промишление” – Цариград (пренесено в София) и Странното търговско дружество „Напредък” – Плевен. Развитието на вътрешната и външната търговия със зърнени храни и други земеделски произведения, изискваща огромни капитали, засилва паричните отношения. За да участват на пазара, местните търговци при липсата на натрупан капитал започват да събират парични средства. Така из средата на българските търговци в производителните и пристанищни центрове изникват първите акционерни дружества с малки капитали. Така се поставя началото на банковото дело с български капитал в страната. С нарастването на печалбите от тази търговия се образуват и по-едри, с над 100 хил. лв. капитал акционерни дружества. По своята същност тези спестовни дружества поради липса на чужди средства и спестявания са не само банки, но вземат участие на комисионни начала или пряко на сътруднически начала в търговията със зърнени храни. Първите две дружества след Освобождението са основани в един и същи ден – 1 декември 1881 г. На тази дата русенци и шуменци създават своите кредитни дружества: първите – Спестително дружество „Гирдап”, вторите – Шуменско търговско дружество [3, с. 312, 12, с. 718-719, 22, с. 249].

Предпоставките за възникване на една от първите частни банки в страната именно в Русе са налице. От средата на 60-те години на XIX век градът става столица на Дунавския вилает и като търговски пункт заема първо място. Широките международни делови контакти дават възможност на част от русенското търговско-занаятчийско съсловие още през възрожденския период да осъществи първоначално натрупване на капитал. След Освобождението Русе продължава да е най-важното българско дунавско пристанище, а за издигането му в търговско отношение значително допринасят и русенските кредитни учреждения. Оживените му десетилетни контакти, които поддържа с дунавските страни, определят и неговото важно значение в икономическия живот на новоосвободената българска държава. Много скоро, още след първите десет години от Освобождението, русенци се отърсват от арахаичните разбирания за използване на свободния капитал. Те създават първите акционерни дружества, „Първа българска търговска камара” (1890 г.), Първото българско застрахователно акционерно дружество „България” (1891 г.), малко по-късно в 1895 г. се основава и едно от най-стабилните акционерни дружества в страната Българска търговска банка [9, с. 9, 16, с. 4-6, 20, с. 20]. Създаването на Първата българска търговска камара в Русе изиграва важна роля в развитието на банково-кредитното дело в страната на акционерен принцип [10, с. 136].

Мотивацията за създаване на „Гирдап” е борбата с лихварството [3, с. 312]. В годината на основаване на дружеството (1881 г.) господства преди всичко

индивидуалното доверие в търговските трансакции и затова лесно се намират хора да поверят капиталите си, често без документи, на отделни лица; но по-мъчно е да се убеди човек да довери припестените си средства на непознати хора [1, с. 503, 2, с. 165].

Характерните белези на акционерното дело в този период е, че то е изключително слабо развито и непознато на обществото. Оттук и следва и скептичното отношение към него. Събирането на акционерният капитал става бавно, излиза от голям кръг акционери, като се представлява от именни акции, които са непрехвърляеми без знанието на дружеството. Честа парактика на дружествата е, в случай че някой акционер желае да ги продаде, първо нему да се предлагат [3, с. 314].

Като съществена черта в развитието на кредита в страната в края на XIX век изпъква първоначално дейната роля на държавните банки. До началото на XX век търговията и индустрията се кредитират предимно от Българска народна банка. Нейните кредитни възможности се разширяват със закон от 1885 г., по силата на който тя има право да издава банкноти на сума до три пъти по-голяма от нейната златна наличност. До 1893 г. Банката организира 5 клона и 3 свои агенции в по-големите провинциални градове, един от които е Русе, превръщайки се в главен източник на краткосрочни и дългосрочни кредитиза търговско-промишления слой от населението [22, с. 249-250].

Една от първите частни банки в страната „Гирдап“ също намира силна кредитна подкрепа в открития през 1884 г. в Русе клон на Българска народна банка, както и в русенския клон на Отоманска банка, което ѝ позволява да разшири своята дейност и да повиши печалбите си. Бързото увеличаване на капитала и разрастването на операциите ѝ стават основание в края на 1894 г. Спестителното дружество да се преустрои в Акционерно кредитно дружество с капитал 1 000 000 лева, разпределен на 10 000 безименни банкови акции от по 100 лева [2, с. 165, 5, №15, 8, с. 4-5, 13, с. 24, 18, с. 3].

В същото време групата русенски финансисти и индустриалци, учредили първата в страната търговска банка с чисто български капитали, а именно Българска търговска банка решава да основе и спестовно дружество. В резултат на българския финансов пазар се появява и Спестително дружество „Стремление“. Двете финансови начинания според вестник „Български новини“ притиснило „Гирдап“, та чак бързането да се изпревари подписката за учредяване на Българска търговска банка било толкова голямо, че тя емитира акциите си и ги предлага на публиката „без утвърден и публикуван устав“. С известна ирония вестникът отбелязва: „Ето това вече се вика да бъдеш „Късоглед“ (в него момент директор на „Гирдап“ е Марин Късогледов) и да не знаеш в злобата и завистта си какво правиш!“ [6, №10]. В решенията на „Гирдап“ се вижда опит да се противостои на Спестително дружество „Стремление“ и се навреди на Търговска банка.

Известна е изначалната политическа обвързаност на „Гирдап“ и на Българска търговска банка. В ръководния състав на първата влизат известни дейци на Народнолибералната партия, докато втората е откровено „народняшка“. И двете кредитни институции се конкурират както за пазарни ниши, така и за политическо влияние. Например те си съперничат за конкретни сделки, като заема за Русенската община от 1901 г. И въпреки всичко провалът на едната не е в интерес на другата, тъй като в това се крие риск от разклащане на стабилността на пазара. Затова и не един път се принуждават да проявят координираност и колегиалност в действията си [1, с. 505].

„Гирдап“ остава лоялна към правителството на Стамболов до падането му от власт. Помощник-кемтът на Русе от Либералната партия (1884 г.) Драган Драганов и в същото време директор на банката участва в местното партийно бюро, а кметът

Петър Николов Станев (Винаров) е член на управителния съвет на „Гирдап“. ПБЗД „България“ и БТБ са свързани с русофилската опозиция срещу Стамболов. От 1890 г. кореспонденцията на Г. Губиделников и Т. Теодоров е следена, а на политическите им изяви се гледа с лошо око. Областният управител на Русе Никола Обретенов предлага арестуването на П. А. Попов и П. Пенков заради срещата им с руския дипломат Хитрово в Букурещ. Целта на правителството е да си осигури лоялността на Застрахователното дружество. Самият Стамболов е акционер в ПБЗД чрез своя брат Иван, а на проведеното през 1893 г. общо събрание Ст. Симеонов – депутат от управляващата Народнолиберална партия, член на УС на ПБЗД, известен предприемач и банкер, предлага в ръководството на „България“ да бъдат включени Петър Винаров, Коста Армянов и Иваница А. Иванов, които по думите му „имат присърце народните интереси, а не на чуждите банки.“ С помощта на процедурна ловкост проправителствените кандидатури се отхвърлят[11, с. 24].

От рода на „Гирдап“ в Русе и Шуменското търговско дружество в Шумен, след Освобождението през 80-те и 90-те години в страната се създават и други малко по-големи частни банки като „Бъдащност в Добрич“, „Бъдащност“ в Шумен, Търговско-индустриална банка в Пловдив, Ловчанска търговска банка, банка „Богатство“ в Лом, Акционерно спетовно дружество „Съгласие“ в Берковица и други. Но и тези банки са с ограничени възможности предвид бавното нарастване на техните капитали. Например банка „Гирдап“ започва през 1881 г. с капитал от 4 000 лв., който през 1891 г. се увеличава на 300 071 лв., а едва през 1900 г. – на 1 500 000 лв.[3, с. 315, 13, с. 23-25, 22, с. 250].

Следва да се отбележи, че до края на XIX век чуждия капитал в страната има относително слабо влияние в кредита. Тук може да се посочи подновяването на дейността на Отоманска банка, която през 1889 г. открива три свои клона в София, Русе, Пловдив, а по-късно и в Бургас. Също така тя разполага и със свои кореспонденти във Варна и в Лом, а към края на 1899 г. нейните клонове в България окончателно преустановяват дейността си[22, с. 250-251].

Повсеместното нахлуване на чужд капитал в областта на кредита в страната започва едва от първите години на XX век.

Изложеното дотук дава основание да се направи изводът, че до последните години на XIX век изграждането на една модерна банково-кредитна система в страната все още не е завършено.

Икономическият подем в началото на XX век се отразява благотворно и на банково-кредитното дело в България. Българското общество влиза в твърде динамичен период на своето развитие. Постепенно България се приобщава към Европа, превръщайки се в модерна балканска страна. Преходът към капиталистическа и градска организация се свързва с индустриализацията и формирането на специфични структури, които улесняват функционирането на новата капиталистическа система. Като резултат на множество благоприятни фактори, в България настъпва силен стопански подем. Голяма роля играе в това отношение провежданата от правителствата в края на XIX и началото на XX век политика на държавен протекционизъм, която чрез редица закони стимулира индустрията, занаятите и селското стопанство. През 1905 г. се приема нов закон за насърчаване на местната промишленост и търговия. В началото на XX век вложените в индустрията капитали се увеличават многократно. Повишени са вносните мита за конкурентните чужди индустриални производства, особено след приемането на новата митническа тарифа през 1904 г. за облагане само на специфични мита. В страната се откриват земеделски и търговски училища. Организираното професионално образование повишава средната квалификация на работната сила. В началото на века са основани десетки промишлени предприятия с чужд капитал, които реализират по-високи печалби от останалите предприятия с

български капитали. Развитието на капиталистическата индустриализация през първото десетилетие на XX век е свързано с процес на концентрация и централизация на капитала и производството. Това създава предпоставки за появата на първите монополистически организации в промишлеността.

При споменатите благоприятни условия първото десетилетие на XX се характеризира с бързо развитие на частните банки. Създават се частни банкови фирми с местни и чужди капитали. Чуждият капитал нахлува в банковото дело на България, като най-голям дял се пада на австрийските и френските капитали. С чужди капитали се основават Търговска банка (София, 1901 г.), Генерална банка (София, 1905 г.), Лотарийна банка (София, 1905 г.), Балканска банка (София, 1906 г.), Българска Ипотекарна банка (дъщерно предприятие на Балканска банка, 1910 г.), Ипотекарна банка (дъщерна банка на Генерална банка, 1911 г.) и други[22, с. 279].

Концентрацията на капитала започва да си проправя път и в банковото дело. До 1900 г. измежду съществуващите в страната банки като твърде големи се открояват Българска търговска банка и банка „Гирдап“. Към 1912 г. петте най-едри частни банки в България (Балканска банка, Генерална банка, Българска Кредитна банка „Гирдап“, Българска търговска банка и Износно-вносна банка) имат в страната 29 клона и над 100 агентури и кореспонденти в по-големите градове и не на последно място много кореспонденти и в чужбина[14, с. 24 и сл.]. Не закъсняват да се появят и първите срствания на едрите частни банки с промишления капитал и създаването на финансови групировки в България.

Първите кълнове датират още от деведесетте години на XIX век, когато русенската Българска търговска банка участва в една кожарска фабрика, в едно дружество за цимент, тухларски и глинени изделия, в Застрахователно дружество „България“. Подобни прояви има и банка „Гурдап“[15, с. 96].

Като по-крупен център на финансовия капитал до войните се оформя Балканска банка. Под нейно влияние се намират осем различни предприятия и капитали на сума около 21 000 000 лв. Генерална банка има четири дъщерни предприятия, свързана е с други пет и под нейно влияние се намират капитали, възлизащи на около 12 000 000 лв. До войните Българска търговска банка има близки връзки с около 12 родствени предприятия и под нейно влияние се намира капитал общо около 8 500 000 лв. С по-малко влияние са финансовите центрове, които се оформят около Кредитна банка и Българска Кредитна банка „Гирдап“. Първата има влияние над капитал на сума около 6 700 000 лв., а втората над около 5 800 000 лв. Необходимо е да се подчертае, че става дума само за влияние, а не за пълно господство над посочения капитал[15, с. 99-101, 22, с. 280-281].

До 1912 г. финансовият капитал е далеч от възможността да наложи господството си над икономиката на страната. Въпреки това неговата роля не е за подценяване. Под негово влияние се намират още така и редица неродствени, но зависещи от кредита му предприятия. Освен това още при първите си стъпки той проявява силен стремеж за преплитане с държавния апарат. В навечерието на Балканската война редица изтъкнати политически дейци участват в управителните и контролните съвети на големите банки. Това преплитане на финансовия капитал с държавния апарат, от своя страна, довежда до опити да се накара държавата да служи на интересите на едрия капитал. Пример в тази насока е управлението на Народнолибералната партия от 1903 до 1908 г., чиито лидери са тясно свързани с Българска кредитна банка „Гирдап“. Като участник във фирмата, която строи жп линията Радомир – Кюстендил – турската граница, Рачо Петров, използвайки положението си на министър-председател, със специално решение на Министерски съвет през 1904 г. осигурява на фирмата обезщетение от 748 500 зл. лв., което не ѝ се полага. За изгода на предприятието на банкера Ст. Симеонов – главен акционер в

„Гирдап”, което строи жп линията Саранбей – Пловдив – Нова Загора, държавната хазна е ощетена с близо 5 млн. зл. лв. Пак в интерес на акционерите на „Гирдап” се възлага търгът за строежа на жп линията Левски – Свищов. Отново за изгода на главните акционери на „Гирдап” и на самия министър Н. Геннадиев чрез дъщерната Софийска банка се взема и прехвърля на А. Е. Касон от Манчестър концесията за производство на памучни, конопени и ленени прежди и платна в Южна България. А. Е. Касон е подставено лице на компанията, притежаваща варненската фабрика „Принц Борис”, в която вземат участие главните акционери на „Гирдап” и дори самият монарх. Именно поради това, без Касон да е подал молба до министерството, министър Геннадиев прехвърля концесията върху него, позовавайки се на това, че „дворецът настоява”. По този начин в защита на интересите на акционерите около „Гирдап”, на двореца и английските капиталисти, компанията, притежаваща варненската фабрика, добива монопол върху цялото производство на прежда в България. С цел фаворизирането на определени крупни банкови, индустриални и други предприятия търговете за държавни доставки се възлагат, макар и на по-неизгодни за държавното съкровище условия, върху онези фирми, от печалбите на които са заинтересовани висшите правителствени кръгове или които им предлагат по-големи покупки [22, с. 281-282].

В резултат на толерирането на местните предприемачи от държавата строителството на жп линии струва твърде скъпо на българското население. Вложеният капитал за километър жп линия в България е два пъти повече, отколкото в Гърция и Румъния [21, с. 93, с. 113].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изложеното до тук следва да се посочи, че в България модернизиранието на банково-кредитната ситема в първите следосвобожденски години бавно и постепенно се разгръща. До края на XIX век все още изграждането ѝ не е завършено. Все пак, в края на 80-те и началото на 90-те години се забелязва известен подем в основаването на по-големи частни банки с капитал от 1 до 2 млн. лв. и други под фирмата „кредитно-спестовни дружества” с капитал до 0, 5 млн. лв. Още по-осезаемо става това разгръщане от средата на 90-те години във връзка с налагането на модерно законодателство в страната. Успоредно с подема на българската икономика през първото десетилетие на XX век процъфтява и банково-кредитният сектор. Постепенно България се приобщава към Европа, превръщайки се в модерна балканска страна. До войните следва да се отбележи, че в България вече има изградена мрежа от големи частни кредитни институти и може да се говори за една модерна кредитна система, която продължава своето усъвършенстване и в следващите години.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аврамов, Р. Комуналният капитализъм. Т. 2. С., 2007.
- [2] Боев, Б. Тридесетгодишният юбилей на Българска кредитна банка „Гирдап”. – В: Банков преглед, 1912, № 9.
- [3] Бочев, С. Акционерното дело в България. С., 1925. – В: Бочев, С. Капитализмът в България. С., 1998.
- [4] Буюклиева, М., Д. Колабашев. Ценни източници за банковото дело в Русе (1881-1947). – В: ИДА, 29, 1975.
- [5] Български търговски вестник, III, №15, 2 март 1895.
- [6] Български новини, I, №10, 25 февруари 1895.
- [7] Бюлетин ДСК, №3/4, 1996.
- [8] Дружество „Гирдап”. Издание по случай 25 години от основаването му. Русе, 1907.

[9] Златев, Л. Стопанско развитие на Русе 1878-1947. Русе, 2006.

[10] Златев, Л. Стопанското развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912) – В: Алманах за историята на Русе, Т. 10, Русе, 2010.

[11] Иванов, М. Мрежовият капитализъм: Българска търговска банка и нейните сродни дружества (1890-1914). С., 2010.

[12] История на финансовата и кредитната система на България. От Освобождението до 9.IX.1944 г. Т. 2. Варна, 1983, 718-719.

[13] Йорданов, Д. Кредитните дружества в България. С., 1909.

[14] Йорданов, Д. Капиталите на българските акционерни дружества в навечерието на Балканската война. С., 1914.

[15] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958.

[16] Пармаков, С. Културно-стопанския облик на Русе гр. Русе. Русе, 1940.

[17] Русе, брой сигнален, 19 август 1993.

[18] Русе 7, №11, 25-31 март 1991.

[19] Север, №1, 5 октомври 1990.

[20] Симеонов, С. Русе в миналото и днес. Исторически, географски и статистически бележки с план на града, Русе, 1929.

[21] Станишев, Хр. История на строежите и съобщенията в България от Освобождението до края на 1939 г. С., 1948.

[22] Стопанска история на България 681-1981. С., 1981.

За контакти:

Докторант Магбале Папазова, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: magbule_sivri@abv.bg

Докладът е рецензиран.